

8 13. 451.

EESTI- JA LIIVIMAA AADLI ÕIGUSTE SUURENEMINE PÄRAST PÕHJASÕDA.

Eesti- ja Liivimaa rüütelkonnad alistusid a. 1710 Vene võimudele teatavate kapitulatsioonitingimuste alusel, mis kinnitati olulisemais osades ka Uusikaupunki rahulepingus a. 1721. Kõige esiteks nõudis aadel eesõigusi maaomandi koondamiseks enda kätte, mis pärast Rootsi ajal riigitatud mõisad antigi tagasi endistele omanikele varsti pärast sõja lõppu. Osa tagasiantud mõisust olid läänimõisad, mis pidid tõeliselt kuuluma riigile. Kuid rüütelkond saavutas ka nende tunnustamise aadli omaduseks.

Kõik rüütelkonna omavalitsuse asutised kutsuti uuesti ellu. Valitsus segas end vähe Eesti- ja Liivimaa siseasjusse, jättes need aadli enda lahendada. Vene riigiametnike oli vähe ja needki toimisid kohaliku aadli soovide kohaselt.

Aadel püüdis võimu koondada võimalikult kitsa ja "väärilise" ringkonna kätte. Seepärast hankis ta endale riigivalitsuselt loa pidada nn. aadlimatrikleid; sellesse võeti ainult kohaliku päritoluga aadliperekonnad, kes moodustasid aadliseisuse - rüütelkonna - kitsamas mõttes, vastandina maiskonnale, kuhu kuulusid teised mõisaomanikud. Maaomavalitsuse juhtimine läks täielikult immatrikuleeritud mõisnikkude kätte. Neil oli maapäeval õigus kõigis küsimusis, kuna teised mõisapidajad hääletasid ainult maksude määramisel.

Nii oli XVIII s. Eesti- ja Liivimaa tegelik valitseja immatrikuleeritud aadel. Tomale kuulus maaadministratsioon, kohus, politsei, kirikus- ja kooliolude korraldamine.

Talurahva õigusliku seisukorra halvenemine.

Talupojad sattusid täielikku sõltumusse mõisnikkudest. Rootsi ajal maksuma pandud talupoegade kaitsemäärused tühistati Vene valitsuse poolt. Talumaad võis mõisnik kasutada oma soovi järgi, kas anda

seda talupoegade kätte või liita mõisamaaga. Talupoegade kohustused jäid mõisniku määrata. Eriti välja- kannatatatuks muutus sulaste olukord, sest teoorjuse raskus lasus peamiselt neil. Nagu maa nii oli ka talupoja isik mõisniku omandiks: teda võidi müüa ilma maata, vahetada, lahutada perekonnast ja panna sunduslikult töösse oma äranägemise järele. Talupojal polnud mingit õigust oma vallisvara suhtes, see kuulus mõisnikule. Ainult kaelakohtulisis asjus al- lus talupoeg riiklikule kohtule; kõigis muis asjus oli talupoja kohtunikuks mõisnik. Eriti karmilt tar- vitasid mõisnikud oma kodukariõigust, määrates talu- poegadele ihunuhtlust keppide ja vitsadega, hoides neid vangis kõige raskemais tingimuses. Talupoeg pi- di alistuma, tal polnud kaebeõigust mõisniku suhtes.

PÖLLUMAJANDUSLIKUD OLUD EESTI- ja LIIVIMAAL XVIII s.

Eesti- ja Liivimaa põllumajandus jäi ka XVIII s. püsima endistele rootsiaegsetele alustele. Iga mõis moodustas talle kuuluva talumaaga lahutamatu ühiku, mille majandamine oli rajatud teoorjusele. Selle ühiku keskuses asus mõis, millele kuulus mõis- niku omandina ka talumaa ja seal asuvad talupojad kogu oma varandusega. Mõisal endal puudus põllun- duslik sissesead. Mõisa töö tegid talupojad oma töö- riistade ja veoloomadega. Teol olevate talupoegade üle teostas mõisnik järelevalvet opmani, kubjaste ja kiltrite kaudu.

Mõisnikult kasutamiseks saadud maa eest olid talupojal kanda mitmesuguseid kohustusi, millest olu- lisemad olid järgmised: 1) korraline tegu, 2) abi- tegu, 3) voorimine.

Korraline tegu oli mõisniku poolt kindlaks mää- ratud. Seda tegid hobuse- ja jalamehed aasta läbi. Abitegu, millel ei olnud kindlat määra, võis mõisnik nõuda vajaduse korral oma heaksarvamuse järgi, näit. viljalõikuse, sõnniku vedamise puhul jne. Abiteo alal pidid talud veel andma mõisa korda mööda nn. korra- tüdrukuid, kelle ülesandeks oli karjatalitamine või muude mõisatööde tegemine.

Raske koormusena lasus talupoegadel voorimine, mille ulatus oli vaid kohati kindlaks määratud. Vooris käidi peamiselt sadamalinnades, kuhu veeti mõisa majandussaadused ja kust toodi mõisale vajalikke aineid.

Kogu mõisamajandus oli rajatud peamiselt teravilja kasvatamisele. Puuduliku väetuse tõttu saadi kolmevälja süsteemi tarvitades väga väikest saaki (2-4 seemet). Viljasaaki püüti suurendada mõisapõldude pindala laiendamisega, mida saavutati kas talumaade liitmisel mõisa külge või võsa- ja metsamaa põllumaaks tegemisel aletamise teel.

XVIII s. teisel poolel hakkas mõis endale hankima uusi tuluallikaid viinapõletamisega, mis tõusis varsti tähtsale kohale mõisamajanduses.

Ka talupõldude peamiseks tooteks oli teravili. Viljasaak oli talumaadel veelgi väiksem. Järjest raskeva teoorjuse tõttu ei suutnud talupojad oma maid kuigi korralikult harida. Saadud kehvast saagist läks suurem osa mõisale määratud andamiteks ja teoliste ülalpidamiseks. Kui talupojal tekkisidki mõningad kasinad ülejäägid, püüdis mõisnik neidki endale mitmesuguste võtetega, eriti viinajoomise soodustamisega.

Raskest majanduslikust olukorrast püüdis talupoeg väljapääsu leida pagemisega, hoolimata sellest, et valitsusvõimud püüdsid seda energiliselt takistada.

Üritusi Liivimaa talurahva seisukorra parandamiseks Katariina II ajal.

Katariina II tutvus Liivimaa oludega a. 1764 siin sooritatud reisul. Tema ülesandel esitas kohalik kindral-kuberner krahv Georg v. Browne järgmisel aastal Liivimaa maapäevale ettepaneku talurahva seisundi parandamiseks, mis sisaldas järgmisi nõudmisi: 1) talupojale kindlustatagu õigus vallasvara kohta, 2) talupoegade koormised määratagu kindlaks vastavalt maa suurusele, 3) talupoegi ei tohi maalt välja müüa ega perekonda lahutada, 4) kodukariõigusele

pandagu kindlad piirid. Rüütelkond lükkas esitatud ettepanekud tagasi, tugides väitele, et pärisorjus vastavat talupoega loomulikele omadusile ning mõisniku õigused taluraha suhtes kuuluvat nende põliste privileegide hulka. Browne'i ähvardusel, et maapäeva tõrkuvuse korral võivad keisrinna ise tehtud ettepanekud seaduse korras maksma panna, kaldusid mõisnikud järeleandmisele. 1765. a. maapäeva otsusega tunnistati vallascara, mis talupojal maksude, võlgade ja koormuste õiendamisest üle jäi, tema omandiks. Talupoegade koormisi keelati suurendada. Mõisnikkude kodukariõigust piirati. Vähemate süütegude eest võidi karistada ainult piitsaga; suuremate nagu varguse, pagemise jne. eest võidi küll keppidega peksta, kuid mitte üle 30 hoobi. Talupojad said õiguse mõisnikkude kohta kaebuste esitamiseks sillakohtus, kuid pidid seda tegema üksikult ja suuliselt, kusjuures põhjuseta kaebajale oli ette nähtud ihunuhtlus.

1765. a. maapäeva otsuste teostamine jäeti iga mõisniku isiklikuks asjaks. Et ka valitsus edaspidi enam esile ei toonud talurahva küsimust, polnud maapäeva otsuseil pea mingisuguseid tagajärgi.

A s e h a l d a m i s a e g .

Vene eeskujul pandi Katariina II poolt Balti- mail kehtima a. 1775 uus administratiivne korraldus, mis kärpis mõisniku õigusi maaomavalitsuses. Üheks asehaldurkonnaks liidetud Eesti- ja Liivimaa jagati Riia ja Tallinna provintsiks. Provintsid koosnesid kreisidest, neist Riia provints 9 ja Tallinna provints 5 kreisist. Uue kreisilinnana tuli juurde 1784. a. asutatud Võru.

Maanõunikkude kolleegiumid kaotati, maapäevade tegevus rajati uutele alustele, kusjuures maapäevadel arutatavate küsimuste suhtes said immatrikuleeritud aadlikega ühesugused õigused kõik teised mõisaomanikud. Maa haldamiseks kutsuti ellu järgmised valitsusasutised: 1) kubermanguvalitsus,

2) kroonupalat, 3) hoolekande kolleegium; viimasele allusid koolid, vaestemajad ja vanglad.

Linnades vähendati rae võimupiire; see jäi püsima vaid valitava kohtuasutisena. Linna administratiivsete ja majanduslike asjade juhtimine läks linnakogukonna poolt valitud linnanõukogu kätte, mille eesotsas oli linnapea.

Asehaldamise kord kutsus esile tugeva opositsiooni aadlikes. Ka linnakodanikkude kõrgem kiht polnud rahul uue demokraatlikuma korraldusega, mis andis õigse linnaomavalitsusest osavõtmiseks vaestematele kihtidele. Talurahvale tõi uus administratiivne korraldus uue maksukoormuse - pearaha, mille nõudmised tekitasid Liivimaal talurahva hulgas käärimisi.

Asehaldamisaeg ei kestnud kaua. Paul I tühistas selle kohe pärast troonile astumist ning taastas endise omavalitsusliku korra.

KIRIKUOLUD PÄRAST PÕHJASÕDA.

Eesti- ja Liivimaa alistumisel Vene võimudele tunnistati luteri kirik õiguslikuks maa kirikuks ning kindlustati sellele iseseisvus nii majanduslikul ka administratiivsel alal. Kiriku esimeseks ülesandeks pärast Põhjasõda kujunes sõja tõttu kirikuelus tekkinud pahede kõrvaldamine. Olukorra selgitamiseks korraldati laialdasi kirikukatsumisi. Suuri raskusi tekitas kirikuõpetajate hankimine kogudustele. Mõningate aastatega suudeti täita enamik vabust kohtadest. Ametisse seadmisel hakati erlist rõhku panema kirikuõpetajate isiklikele omadusile ning teostati karmimat valvet nende eluviiside järel.

Ka kirikute aineliste aluste kindlustamine nõudis suuri pingutusi. Lagunenud või sõja ajal hoopis hävinenud kirikuhoonete ülesehitamine arenes väga aeglaselt.

Vahekord kiriku ja rahva vahel ei kujunenud kuigi südamlikuks. Kirikuõpetaja oli oma sotsiaal-

selt ja majanduslikult seisunditl üheväärne mõisnikuga. Tal oli kasutada kirikumõis ühes sellele kuuluva kirikuvallaga. Tema käsutusse allusid pärisorjad, keda ta kohtles sama karmilt kiu mõisnikki. Ka oma puuduliku keeleoskuse tõttu ei pääsenud kirikuõpetajad rahvale lähemale. Seepärast on arusaadav, et rahvas jäi ametliku kiriku vastu ükskõikseks.

Erilist poolehoidu leidis talupoegades XVIII s. vennastekogudese ehk herrnhuti piikumine. 1736. a. küis vennastekoguduse juht krahv Zinzendorf isiklikult Eesti- ja Liivimaal ning sai siin vaimustatud vastuvõtu osaliseks.

Vennastekoguduse kristlik, lihtne ja südamlük meelsus avaldas sügavat mõju talurahvasse. Siin ei tehtud vahet hariduse ega seisuse vahel, igale "vennale" anti sõnaõigus koguduse asjus ning võimalus pääseda juhtivale kohale. Orja koheldi siin inimesena. Vennastekoguduse moraalne mõju oli suur. Kus see liikumine leidis poolehoidu, seal paranesid olukombed, vähenesid tunduvalt joomine ja vargus. Saaremaal, kus eriti olid levinud vennastekogudused, ei juhtunud viie aasta (1740-1745) kestel ühtki kriminaalsüütegu.

Kirikuõpetajad, nähes vennastekogudusis kardetavaid võistlejaid, hakkasid pidurdama selle liikumise levimist. 1743. a. keelati kogudusil pidada koosolekuid, välismaalt tulnud "vennad" saadeti maalet välja, osa kohalikke tegelasi viidi Venemaale vangl. See tagakiusamine eemaldas veel rohkem rahvast ametlikust kirikust. "Vennad" teotsesid salaja edasi kuni a. 1764, millal vennastekogudustele anti jälle tegevusvabadus.

RAHVAKOOLI OLUD.

Veel aeglasemalt kui kirikuelu toibusid Põhja-sõja rüüstest rahvakoolid. Rootsiaegsed määrused rahvakooli suhtes jäid püsima ka Vene ajal.

1730-ndaist aastaist alates hakkasid Eesti- ja Liivimaa kirikuõpetajad nõudma, et nooed, kes tule-

vad armulauale, peavad oskama lugeda. Lugemisoskuse õpetamine pidi jääma juba rootsi ajal rajatud köstrikoolide ülesandeks. Hoolimata kirikuõpetajate püüdest levitada rahvas kirjaoskust, ei suutnud köstrikoolid sel alal saavutada mainimisväärseid tulemusi. Suurimaks õppetööd takistavaks teguriks osutus vajalikkude ruumide puudus, mispärast köster pidi talvel äripäeviti rändama talust tallu ning õpetama kohalikele lastele laulmist ja katekismust. Kohati soetati köstrimajade juurde ka armetud kooliruumid, kuid enamik lapsi elas köstrimajast kaugel ning vanemad olid liiga vaesed selleks, et varustada lapsi kooliskäimise ajaks toiduga.

Kindralkuberner Browne'i ettepanekul otsustas a. 1765 Liivimaa maapäev asutada köstrikoolide kõrval veel mõisa- ehk külakooli. Neid pidi asutatama igas mõisas, mis oli üle 5 adramaa suur. Õppimine külakoolis tehti sunduslikuks kõigile lastele, kelle vanemad ei suutnud õpetada lugemist ja katekismust. Kohaliku mõisniku ja kirikuõpetaja loal võisid külakoolis või koduõpetuse teel ettevalmistatud lapsed jätkata õppimist köstri- ehk kihelkonnakoolis.

Järevalvet laste õpetamise üle teostasid kirikuõpetajad. Nad pidid vähemalt kord aastas kontrollima kodusõppivaid lapsi ning mõisnikele teatama nende laste nimed, kelle koduõpetus oli puudulik. Mõisnik pidi sundima nende vanemaid, et nad saadaksid oma lapsed kooli. Külakooli pidi kirikuõpetaja revideerima vähemalt kord kuus. Kihelkonnakoolid kuulusid kirikuõpetaja ja kirikueestseisja ühisele järelevalvele.

Lähem järelevalve laste kooliskäimise kohta kuulus kirikuvõõrmündritele, kes kontrollisid kord nädalas laste puudumist koolidest ning teatasid sellest mõisahärrale.

Hoolimata 1765. a. maapäeva otsusist näitasid paarkümmend aastat hiljem ette võetud revideerimised, et mitmes kihelkonnas ei olnud ühtki kooli. Olemasolevate koolide ruumid olid viletsad; selleks kasutati peamiselt mõisarehti, saunu, suitsutaresid. Kooliõpetajaks olid enamasti füüsiliseks tööks

kõlbmatud talupojad, kes ise sageli hädavaevalt oskasid lugeda. Õpetamine koolides piirdus ainult piiblilugude ja lauluraamatu lugemise ning katekismuse ja kirikulaulude õppimisega.

Liivimaa eeskujul hakati ka Eestimaal asutama külakoole, kuigi Liivimaast vähemalt määral. Veel sajandi lõpul oli Eestimaal kaugelt üle veerandi kihelkondadest ilma külakoolita.

Maakoolidest kiiremini arenesid linnakoolid. Nende korraldus jäi kauaks ajaks veel rootsiaegsele alusele. Alles a.1784 võeti valitsuse poolt ette mõningaid muudatusi. Kõik linnakoolid seati üldise hoolekande kolleegiumi alla. Tallinnasse kui kubermangulinna jäi gümnaasium ja toomkool, kus õppis eeskätt saksa aadli noorsugu. Linnakoolid Tartus, Pärnus ja Kuresaares muudeti kõrgemaks rahvakoolideks. Samasugune kool asutati ka Viljandis. Sajandi keskpaiku tekkisid linnades esimesed tütarlastekoolid ja ka mõned alamad rahvakoolid poeg- ja tütarlastele.

EESTI- JA LIIVIMAA ADMINISTRATIIVNE KORRALDUS.

Vene valitsus jättis Eesti- ja Liivimaa püsima kahe administratiivse ühikuna - kubermangudena. Kummagi kubermangu eesotsas oli kindralkuberner (Eestimaal ajuti ka kuberner), kes pidi käima kohalikkude seaduste ja aadli privileegide järgi.

1801.a. asutati kolme Läänemete kubermangu - Eesti-, Liivi- ja Kuramaa - kohta ühine kindralkuberneriamet, mis püsis kuni a.1876.a.

Kindralkubernerile allusid järgmised asutised: 1) kubermanguvalitsus, mis koosnes valitsuse poolt määratud ametnikest; 2) kõrgem finantskolleegium, millele allusid heategevad asutised, vanglad jne.

MAA-OMAVALITSUS.

Maa-omavalitsuse kõrgemaks asutiseks oli nii Liivi- kui ka Eestimaal maapäev. Saaremaal oli eraldi

oma maapäev. Maapäev oli tegelikult immatrikuleeritud aadli esindus: aadlimeeste ilmumine maapäevale oli sunduslik ja ainult neil oli hülleõigus kõigis küsimustes. Korralised maapäevad tulid kokku iga 3 aasta tagant. Kuid neid võidi ka erakorraliselt kokku kutsuda. Maapäev valis temast sõltuvad ametnikud, määras maksud, korraldas kiriku- ja koolliolusi jne. Ka oli tal seadusandluses initsiatiivõigus ja ta võis ühtlasi pöörduda esitistega otseselt keisri poole.

Maa-omavalitsuse jooksvaid asju ajasid maapäev ja poolt eluajaks valitud maanõunikud, arvult 12. Nad juhtisid rüütelkonna asju järgimööda ühe kuu jooksul. Asjaajajat maanõuniku nimetati järjekorras seks ehk resideerivaks.

Maapäevade poolt valiti kolmeks aastaks Eesti maal rüütelkonna peamees, Liivimaal - maamarssal. Need juhatasid maapäevade koosolekuid, esindasid rüütelkonda ja valvasid tema asutiste järele.

Tähtsamate asjade otsustamiseks tuli kokku maapäevade vaheajal Liivimaal aadlikonvent ja Eesti maal rüütelkonna nõukogu. Need koosnesid maamarssalist (resp. rüütelkonna peamehest), maanõunist ja 12 kreisisaadikust, kes olid valitud võrdselt igast maakonnast immatrikuleeritud aadlike hulgast.

KOHTU- JA POLITSEIKORRALDUS.

Kohtu- ja politseikorraldus jäi Vene ajal kuul 19. sajandi lõpuni Rootsi ajal kujunenud põhisalustele.

Esimese astme kohtuks jäi Liivimaal maakohus, neid oli arvult neli, ja nad koosnesid ühest kohtunikust ja kahest kaasistnikust, kes kõik kuulusid kohaliku aadli hulka. Teise astme kohtuks oli Liivimaal õuekohus, mis asus Riias ning koosnes presidendist, selle abist ja 12 assessorist. Neist kuus kuulusid kohaliku aadlisse, teised aga olid mitteaadlikud, kes pidi olema õigusetundjad.

Esimese astme kohtuks Eestimaal oli ühest kohtunikust ja kahest kohaliku aadli hulgast valitud kaasistnikust koosnev meeskohus; neid oli arvult 3.

Teise astme kohtuks oli Tallinnas asuv ülem-

maakohus. See koosnes kubernerist kui esinikust ja 12 maanõunikust: Eestimaal teotses veel erilise ~~xxx~~ esimese astme kohtuna tsiviillasjus aadlisoost isikute jaoks alam-maakohus, mis koosnes rüütelkonna peamehst kui esinikust, meeskohtu liikmeist ning haagikohtunikest.

Politseikohtutena teotsesid Liivi- ja Saaremaal sillakohtud, Eestimaal-haagikohtud.

VALGUSTUSAJA IDEEDE MÕJU TALURAHVA OLUKORRA PARANDAMISE KÜSIMUSSE.

Talurahva eraõigused.

Valgustusaja ideed kajastusid ka Läänemeremaal. Neid ideid levitasid siin Saksamaalt tulnud kooliõpetajad ja usuteadlased, nagu Georg Eisen v. Schwarzenberg, Jannau ja Merkel.

Kõik nad pidasid pärisorjust niisugusel kujul, nagu see esines Liivimaal kahjulikuks nii aadlile kui ka kogu riigile. Nende arvates arendavat pärisorjus talurahvas laiskust, hooletust ja joomist, takistades seega põllunduse arengut. Pidades jõukat talupoega riigile ja mõisnikule kasulikumaks kui pärisorja, soovitasid nad parandada talurahva olukorda vastavas suunas.

Kuidas aga talurahva olukorda parandada, selle kohta avaldati erinevaid arvamusi. Jannau ei soovitanud pärisorjust kaotada, sest jarimatu talupoeg kasutaks tema arvets täielist vabadust halvasti. Küll nõudis ta aga talupoja kohustuste piiramist ja talupojale tema eluaseme kindlustamist.

Merkel, kõige mõjukam valgustusaja ideede levitaja, nõudis aga oma teoses "Lütkased, eriti Liivimaal, filosoofilise sajandi lõpul" talupoegade pärisorjusest vabastamist. Selle teostamiseks määratagu umbes viis aastat, mille möödumisel peaksid mõisnikud andma vabaduse igale talupojale, kes pole selle aja jooksul teinud mingit kuritegu. Ühtlasi peaks talupoegadele antama pärandatav omandusõigus nende

käes olevate talude kohta.

Need ideed ei leidnud Balti mõisnikkonnas suuremat poolehoidu. Ainult mõned üksikud tundsid talurahva olukorra reformimise vajadust. Nad panid maksma talurahva eraõigused oma mõisus. Esimesena tegi seda Liivimaa Läti osas vabahärra K.Fr.v.Schoultz. Ta põhjendas talupoegadele õiguste andmist kolme argumendiga: 1) pärisorjus olevat inimsuse vastane; 2) mõisniku majanduslik edu põhjenevat talurahva jõukusel; 3) talupoegade seisukorra parandamist pidavat aadel ise algatama, vastasel korral olevat karta riigivõimude vahelsegamist võib olla mõisnikkele soovimatul kujul.

Schoultz pani kehtima oma mõisus peaasjalikult rootsiaegsed talurahva kaitsemäärused. See teguviis tekitas aadlis suurt meelepaha, mispärast Schoultz oli sunnitud lahkuma maanõuniku kohalt.

Sajandi teisel poolel leidis talurahvale eraõiguse andmise mõte laiemat teostamist Eestimaal, kus pandi kehtima igas maakonnas vähemalt üks selline eraõigus. Esimesena tegi seda parun Uexküll Läänemaal ning paar aastat hiljem parun Stackelberg Järvemaal.

Neist eraõigusist kõige vabameelsem oli sajandi lõpul E.L.v.Tolli poolt Ääsmäe mõisas (Harjumaal) talurahvale antud nn. "Tolli õigus". Selle järgi jäi talupoeg küll maa külge kinnitatuks, kuid mõisnik ei võinud teda ilma maata müüa ega omavoliliselt välja ajada. Talupoja kohustused mõisniku vastu määrati kindlaks. Mõisniku kodukariõigust piirati ning talurahva asjade jaoks asutati kogukonnakohtud.

Viimane talurahva eraõigus pandi Eestimaal maksma Kandle mõisas (Virumaal) P.Fr.v.Löwis of Menari poolt. Pärisorjuse asemel esines siin sunnimaisus. Ka võimaldati talupoegadele saada teatavate aastate pärast vabaks.

EESTI- JA LIIVIMAA 1802-a. JA 1804.a. TALURAHVASEADUSED.

19.sajandi algul kannatasid mõisnikud majanduslikkude raskuste all. Mõisad sattusid ikka enam võlgadesse. Pärisorja - talupoja huvi töö vastu oli

kadunud, tema töö viljakust oli võimatu tõsta. Neil põhjusil esinesid sageli näljahädad ja talupoegade rahutused.

Majanduslikest raskusist välja pääsemiseks oli tarvis: 1) parandada mõisnikkude krediidiolusid vastava laenuasutise loomisega ning 2) tõsta talupoja töö produktiivsust. Krediidiolude parandamiseks paluti riigivalitsuselt toetust ja talupoja tööviliakuse tõstmise kaalumisel kerkis esile vajadus tema seisukorda kergendada. Selleks mõjusid kaasa ka Lääne-Euroopa humaansed ideed ja Aleksander I vabameelsus.

Kuna oli karta, et keiser ise kavatses maksta panna laiaulatuslikke reforme talurahva seisukorra parandamiseks, võttis Eestimaa maapäev uuendusmehelise rüütelkonna peamehe v. Bergi juhatusel a. 1802 vastu regulatiivi, mis tuntud "Iggaühe" nime all.

See regulatiiv on enam uuenduste lubamine kui otsekohene seadus. Talupojale lubati piiramatut omandusõigus vallasvara ja talukoha suhtes, kui nad oma kohustusi korralikult täidavad. Kaitset talupoegadele mõisniku omavoli vastu pidid andma uuesti asutatud valla- ja kihelkonnakohtud.

Talurahva omandusõiguse korraldamisega ja uute talurahva-kohtute loomisega tähistas "Iggaüks" teatavat edu talurahva õigusliku olukorra parandamisel. Puuduseks oli aga see, et talupoegade müüki ilma maata ei keelatud ära ja talupoegade kohustused mõisniku vastu jäid kindlaks määramata.

"Iggaühe" väljaandmisega võitis rüütelkond keisri poolehoidu. Ta kinnitas kohe Eestimaa mõisnikkude krediitkassa põhikirja aadli poolt soovitud kujul, mille üle oli valitsusega tagajärjetuid läbirääkinisi peetud üle kahe aasta.

Eestimaa eeskujul võeti ka Liivimaa rüütelkonna poolt vastu talurahvaseadus, mis kinnitati keisri poolt 1804. a. Selle seaduse väljaandmiseks mõjusid eriti kaasa maanõunik Fr. v. Sivers ja Tartu ülikooli prorektor v. Parrot. Uue seaduse põhjal ei võinud mõisnik talupoega enam müüa ilma maata ega vahele segada talurahva abiellumisel. Oma talu suhtes oli talupojal pärandatav kasutamisoigus. Talu võidi pereinemehelt ära võtta vaid siis, kui ta oli lohakas või

kui mõisnikul oli tarvis suurendada oma põllupinda, milline vajadus tulu kindlaks teha kohtu teel. Talupojale jäi vaba omandusõigus oma vallasvara kohta, talu külge jäi vaid nn. "raudvara". Talurahva koormised määrati kindlaks vastavalt maa pindala suurusele ja väärtusele.

Pandi maksma ka uus kohtukorraldus. Esimese astme kohtuna talupoegade vähemate süüasjade arutamiseks kutsuti ellu vallakohtud, mis koosnesid kolmest kohtunikust. Kellest üks määrati mõisniku, teine pere-meeste ja kolmas sulaste poolt.

Järgmiseks astmeks oli kihelkonnakohus (iga kolme kihelkonna kohta üks), mis koosnes aadli hulgast valitud esinikust ja kolmest talupojaseisusest kaasistnikust. Viimaseks kohtuastmeks talupoegade omavaheliste tüliasjade lahendamisel oli maakohus, kus kaasistnikkudeks oli kaks talupoega. Talupoegade kaebasjus mõisniku vastu oli esimeseks astmeks kihelkonnakohus, sealt võidi edasi kaevata maakohustuse ning lõpeks õuekohtusse, kus puudusid talupoegadest kaasistnikud.

Mõisniku kodukariõigus jäi püsima, kuid seda piirati.

1804. a. võeti Eestimaa maapäeva poolt vastu uus talurahvaseadus, mis avaldati eesti keeles a. 1805. Selle seaduse põhjal jäi Eestimaa talurahvas märksa raskemasse seisukorda kui Liivimaal. Mõisnik võis ka nüüd talupoega ilma maata müüa, teda talust välja tõsta ja vastu tema tahtmist mõisa võtta. Talupoja kohustused mõisniku vastu määrati kindlaks, kuid selle asluseks ei võetud maa väärtuse hindamist. Talupoeg sai vaid õiguse vallasvara omandamiseks ja mõisahärra vastu kaebuste tõstmiseks.

Need seadused ei rahuldanud talurahvast. Liivimaal nimetasid talupojad uut seadust "canaks hobuseks uue sadulaga". Ka mõisnikele endile tundusid need ülemääraselt siduvatena, eriti Liivimaal, kus nad ei võinud enam omavoliliselt mõisa põldude pindala suurendada.

Mõisnikud sattusid järjest suuremasse majanduslikku ummikusse. Selleks mõjusid kaasa mitmesugused tegurid: 1) mõisnikkude euroopaseerunud eluviisid,

2) kontinentaalblokaad, 3) sõda Prantsusmaaga a. 1812. Majanduslikest raskusist väljapääsmiseks otsiti uusi vahendeid. Sääljuures tutvusid mõisnikud Läänemerele tungsid Adam Smithi füsiokraatlikkude ideedega, mis rajasid kogu majanduselu vaba võistlusele ja kokkuleppele. Nende uute ideede mõjul vabastati mitmel pool Lääne-Euroopas, nagu Poolas, Lõuna-Saksa riikides, talurahvas pärisorjusest. See tõi ka Baltimaade aadelikes esile talurahva vabastamise mõtte.

TALURAHVA VABASTAMINE EESTIMAA a.1816 JA LIIVIMAA a.1819.

Vene valitsus ei jäänud rahule Eestimaa 1804.a. talurahvaseadusega. Keiser nõudis esijoones talurahva kohustuste tippemat kindlaksmääramist vastavalt maa suurusle ja väärtusele. Mõisnikud olid selle vastu, sest nad kartsid kulukat maahindamist. Et sellest pääseda, algatati a.1810 Eestimaa maapäeval talurahva vabastamise küsimus.

Mõisnikud nõustusid loobuma õigusist talupoja isiku kohta, kuid soovisid sealjuures säilitada oma piiramatu õiguse talumaa suhtes.

Juba a.1811 võttis Eestimaa rüütelkond vastu talurahva vabastamise üldised põhimõtted. Rüütelkonna poolt väljatöötatud eelnõu läbivaatamiseks asutati a.1812 Tallinnas segakomisjon, mis koosnes keisri poolt määratud ja aadli hulgast valitud isikuist. Komisjoni esimeheks sai Eestimaa kindralkuberner Oldenburgi prints August, kes soojalt toetas talurahva vabastamise mõtet. Komisjoni tegevust takistas sõda Napoleoniga. Alles pärast sõja lõppu kinnitati seadus keisri poolt a.1816.

Liivimaa talurahva vabastamise küsimuse algatajaks oli kreisisaadik R.J.L.von Samson-Himmelstierna. Suurt mõju avaldas ka kindralkuberner Paulucci, kes ilmus isiklikult maapäevale ning ühvardas oma ametikohalt lahkuda, kui talupoegi ei vabastata. Maapäev otsustaski a.1818 vabastada isiklikult talupojad. Uus seadus kinnitati keisri poolt a.1819. Sama seadus pandi maksma ka Saaremaal.

EESTIMAA 1816.a. JA LIIVIMAA 1819.a.TALURAHVASEADU- SED.

Eesti- ja Liivimaa talurahva pärisorjusest vabastamise seadustega anti talupoegadele isiklik vabadus.Mõisnikkudele jäeti kodukariõigus ning järelvalve talurahva kogukonnasutiste ja kohtute üle.Kogu maa tunnistati mõisnikkude piiramatuks eraomandiks.Sellega kaotasid maksvuse kõik senised talupoegade koormiste normid,nende asemele astus nüüd vabavõistluse ja vabalepingu põhimõte.

Talurahva pärisorjusest vabastamise seadused pandi maksma järkjärgult.Eestimaal hakkas uus seadus täielikult maksma alles a.1831.

Ka liikumisvabaduse alal pandi maksma rida kitsendusi.Kubermangust võidi välja rännata vaid siis, kui kogu kubermangu talurahva meeshingede arv ulatus 140.000; linnadesse ei võidud aga enne asuda,kui meeshingede arv ei ulatunud 120.000. Pärast seda võidi kubermangust välja rännata ning linnadesse asuda vaid kuberner ja rüütelkonna peamehe ühiselt antud passiga.See korraldus jäi maksma kuni a.1856.

Ka Liivimaa talurahvaseadus hakkas maksma järkjärgult.Peremehed vabastati a.1823 ja a.1824; sulasid aga a.1825 ja a.1826. Alles a.1832 sai kogu talurahvas õiguse kubermangu piirides vabalt elukohta muuta. Kubermangust lahkumine jäi aga keelatuks.

Kubermangu piirides liikumiseks vajab talupoeg passi,mille andis välja mõisavalitsus.Kuigi seaduslikult mõisavalitsus ei võinud keelduda passi andmast, oli siiski passikorraldus talupoegade liikumisele suureks tüliks.

TALURAHVA KOGUKONDLIK OMAVALITSUS.

Pärisorjusest vabastamisega jagati Eesti- ja Liivimaa talurahvas mõisade jürgi kogukondadesse, kuhu ridi kuuluma iga talupojaseisusest isik.

Ühest kogukonnast teise siirdumisega oli tarvis senise kogukonna ja mõisavalitsuse nõusolek.

Eestimaal oli igal kogukonnal oma vanem - talitaja ja iga saja meeshinge kohta peale esimese üks

abitajataja, kes kõik valiti peremeeste hulgast. Peale nende oli veel igal kogukonnal kolm nõuandjameest ehk oestseisjat, kellest kaks oli peremeeste ja kolmas sulaste hulgast.

Liivimaal oli iga kogukonna eesotsas kaks võõrmündrit, kes valiti eeskütt peremeeste hulgast.

Üldisi asju arutati nii Eesti- kui ka Liivimaal üldkoosolekul, kus oli hääleõigus kõigil meessoost liikmeil.

Kogukonna ametnikkude ülesandeks oli hoolitse da rahva heakorra ja seaduste täitmise eest, sisse nõuda riigimaksud, sundida talupoegi täitma omi kohustusi mõisniku vastu jne.

Kogukonna omavalitsus allus mõisa järelevalvele. Mõisavalitsusest olenes kogukonna uute liikmete vastuvõtmine ja seniste kinnipidamine, üldkoosolekute kokkukutsumine ja talurahva poolt valitud ametnikkude kinnitamine. Samuti kuulusid mõisniku kinnitamisele kogukonna üldkoosolekuil vastuvõetud otsused.

Kogukonnal oli küll õigus esitada kaebusi mõisniku peale kohtusse või kohalikule kubernerile. Kuid selle õiguse tarvitamist takistas talupoegade õiguslik ja majanduslik sõltumus mõisnikust kui ka kaebuse esitamise kord, mis oli raskepärane ja tülikas.

TALUPOEGADE MAJANDUSLIK SEISUND TEOORJUSE AJAL.

Talurahva vabastamisega kaotasid maksvuse kõik senised talupoegade kaitse ühused. Talupoja ja mõisniku majanduslikud suhtes rajati vabalepingule.

Kuna XIX s. algul valitseva naturaalmajanduse tõttu oli vähe raha käibel, jäi teorent kuni sama sajandi keskpaiguni rendivahekorra peamiseks aluseks. Seepärast ongi tuntud ajajärk pärast talurahva vabastamist kuni uute talurahvaseadusteni teoorjuse ajana.

Ka mõisnikule endale oli teorent sobiv. Teoorjusele rajatud mõisa majapidamises ei olnud iseisvaks põlluharimiseks vajalikku elutut ja elusat tarbvara ning puudusid ehitised palgasulaste paigutamiseks.

Teoorjuse-koha pidaja kujunes lühiajaliseks rentnikuks. Talupojad kartsid pikaajaliste rendilepingutega sattuda uuesti pärisorjusesse. Mõisnikud, kes aga uute põllukultuuride arendamisega järjest mõisastasid talumaid ei tahtnud end siduda pikaajaliste lepingutega.

Säärases olukorras ei tundnud talupoeg huvi oma maa vastu. Ta katsus maad välja kurnata nii palju kui suutis. Sellele järgnes aga talurahva üldine vaesumine.

TALURAHVA OLUKORRA HALVENEMINE TALUMAADE MÕISASTAMISE JA TEOORJUSE RASKENEMISE TÖTTU.

Alates XIX sajandi 20-te aastatega hakati Ees- ti- ja Liivimaa mõisades otsida uusi sissetulekuallikaid piimakarjade ja meriinolammaste pidamisega. Meriinolammastele ei kõlvanud senine loomatoit, soohhein ja põhk. Seepärast hakati suuremal määral kasvatama kartuelid ja ristheina. Eriti levis kartulite kasvatamine, mis loomatoidu kõrval kujunes odavaks toiduaineks rahvale ning moodustas tooraine piiritustööstusele.

Et aga teravilja tootmist hoida endisel kõrgusel, oli tarvis kartuli ja ristheina kasvatamiseks suurendada põldude pindala. Kultuurveiste pidamine nõudis suuri karjatamisalasid, mida saadi jällegi põllumaa arvel. Neil põhjusil hakkasid mõisnikud mõisastama talumaid, hävitati üksikud talud, sageli terve külad.

Need talupojad, kellelt talud ära võeti, jäid sageli ilma maata, muutudes pöpsideks ja sulasteks. Paremail juhtudel asetati nad ääre- ja metsamaile.

Uue põllundusliku süsteemi teostamisega suurenes talurahva teokoormiste hulk. Ristheina niitmine ja kokkupanek nõudis rohkem tööjõudu, kui samalt pindalalt heinategemine. Kartulikasvatus nõudis suurt lisatööd kartuli mahapanemisel, muldamisel ja üles noppimisel.

Ratsionaalsema majapidamisviisi kõrval püüdis mõisnik tõsta viljasaaki parema väetamise ja põhja-

likuma põlluharimisega, mis aga veeretab suuremaid kohustusi talupoegadele. Eriti raskeks muutus talude töökoormus tükitöö korraldamisega. Selle järgi andis mõis igale talule teatava osa mõisa põllust teatava arvu teopäevade eest künda, vüetada, seemendada ja koristada, kusjuures talul selleks ikka rohkem tööaega kulus kui mõis arvestas.

TALUPOEGADE ANDAMID MÕISALE JA MUUD AVALIKÕIGUSLIKUD KOHUSTUSED.

Raske teoorjuse kõrval pidi talunik viima mõisale maa kasutamise eest veel mitmesuguseid andmeid, mis olid rendilepingus kindlaks määratud, nagu teravilja, lihu, kanepit, võid, mett jne. Andameid võeti mõisas vastu suure nõudlikkusega.

Riigile maksis talupoeg pearaha, mida tasuti iga meeshinge pealt, vaatamata selle vanusele. Raske maks riiklikuks kohustuseks osutus vüeteenistus, mille kõrval lasus talurahval veel teisigi kohustusi sõjaväe heaks. Nii pidid nad töölisi andma ja materjali vedama sõjaväe kasarmute jaoks, suuremate sõjavägede maalvlibimise ajal majutama ja toitma sõdureid.

N.n. provintsikoormuste hulka kuulus naanteede, sildade ja postijaamade ehitus ja korrashoid.

Kõik talurahva kogukondliku omavalitsuse kulud lasusid üksnes talupoegadel. Siia kuulus vallamajade ehitamine ja korrashoid, palgad kohtumeestele ja vallakirjutajaile jne. Valla magasiatade heaks võeti taludest igaaastast viljamaksu.

Lõpeks lasusid talupoegadel veel maksud ja koormused kiriku heaks, nagu andamid kirikuõpetajaile ja köstritele, kirikuhoonete ehitamine ja parandamine.

1841.a. LIIVIMAA TALURAHVA KÄÄRIMINE.

1841.a. suvel levisid Liivimaal kuuldused, et Vene valitsus andvat tasuta maad "soojal maal". Kuulduste mõjul hakkas Riiga ilmuma talupoegi nii Liivimaal Lüti kui ka Eesti osast, et järele pärida

ametiasutistest, kuivõrd põhjendatud on need teated. Algul koheldi kubermanguvalitsusse ilmunud talupoegi pehmelt, seletati neile maa saamise kuulduste põhjendamatus ja manitseti koju tagasi minna. Hiljem aga võeti rüütelkonna mõjul tarvitusele karmid surveabinõud: talupoegi paigutati vanglatesse, anti ihunuhtlust ning saadeti raudus kodukohta tagasi.

Pettunud talupojad pöördusid palvetega maa saamiseks vene-õigeusu piiskopi Irinarhi poole, kes neid lahkesti vastu võttis ja nende nimed üles kirjutas, millest talupoegadel kujunes arvamus, nagu oleksid nad maasaamiseks kirja oanud. Piiskop Irinarh tegi seda sihiga, et võita poolehoidu vene-õigeusu kirikule. Rahutused kasvasid sama aasta sügisel. Pühajärvel ja Jaunhebris hakkasid talupojad vastu kodanikele ja sõjalistele võimudele.

Kindralkuberner von der Pahleni kaebusel tagandati keisri poolt piiskop Irinarh, kes asus elama Pihkvasse. Talupojad tegid veel katset maa saamiseks koostatud nimekirju toimetada Pihkvasse, kuid asjaosalised tabati ja anti sõjakohtu kätte.

Rahutused summutati keisri käsul siisa saadetud rohkearvulise sõjaväe poolt. Rahutusiist osavõtnuid tabas ränk karistus: neid saadeti Siberisse, paigutati vanglatesse ning karistati ihunuhtlusega.

LIIVIMAA 1849.a. ja 1860.a. TALURAHVASEADUSED.

Talurahva käärimiste mõjul tõstis Vene valitsus esile küsimuse talupoegade majandusliku seisundi revideerimise vajadusest, mida rõhutasid ka mitmed vabameelsed mõisnikud, nagu Fölkersahm ja maanõunik R. von Samson. Keisri käsul moodustati Peterburis a. 1846 "Komitee Liivimaa talupoegade olukorra korraldamiseks". See töötas välja eelnõu, mis võeti vastu Liivimaa maapäeval ja kinnitati keisri poolt a. 1849.

1849.a. talurahvaseadus taotles 1) talumaa kindlustamist talurahvale ning 2) raharendi ja talumaa soodustamist. Mõisnik jäi endiselt talu- ja mõisamaa omanikuks. Kuid kogu see maa jagati 1809.a. maamõõtmise tulemuste põhjal kolme ossa: 1) mõisamaa, mis jäi mõisnikule piiramatult kasutada; 2) talumaast eraldatud kwoodimaa, mis anti mõisniku vabasse käsutusse;

3) talumaa ehk nn. orjusemaa, mis pidi jääma talurahva käsutada. Möisnik võis seda maad vahetada samaväär-
tusliku mõisamaa vastu ainult vallakohtu loal.

Kõikidest rendiliikidest tunnustati eelistatu-
maks raharent. Teised rendiliigid pidiid olema ainult
ajutised. Talurahval lubati talusid ka päriks osta,
mille soodustamiseks asutati talurahva rentpank.

Pärast Fölkersahmi surma Liivimaa rüütelkonnas
mõjule pääsenud reaktsioonilise voolu tõttu otsustas
1856.a. kokkutulnud maapäev tühistada kõik need soo-
dustused, mis 1849.a. talurahvaseadus andis raharendi
ja talude päriksostmise ushtes. Vene riiginõukogu
lühendas maapäeva otsused tagasi. Aleksander II kinni-
tas 1860.a. uue talurahvaseaduse, mis oli pea sõnasõ-
naline koopia 1849.a. seadusest. Uus seadus hakkas
kehtima 1863.a.

EESTIMAA 1856.a. TALURAHVASEADUS.

Eestimaa maapäeval võeti uus talurahvaseadus
vastu juba a. 1842. Krimmi sõja tõttu viibis selle
kinnitamine, mis teostus vaid a. 1856. Kehtima hakkas
uus seadus paar aastat hiljem.

Selle seaduse põhjal jagati ka Eestimaal mõis-
nikule kuuluv maa kolme ossa: 1) mõisamaa, 2) talu-
maast mõisniku vabasse käsutusse eraldatud kuuendi-
kumaa, 3) talumaa, mida mõisnik ei võinud isiklikult
kasutada.

Rendiliikidest tunnustati teo-, vilja- ja raha-
renti. Teorent normiti kindlate ülemmääradega. Teoren-
ti võidi igal ajal vilja- ja raharendiks ümber muu-
ta. Uus seadus lubas ka talusid päriks osta.

See seadus pidi maksma hakkama järkjärguti,
kuni talumaad olid kruntidesse aetud, mis pidi toimu-
ma 10 a. kestel. Senini aga pidi talumaade kasustamine
jääma endistele alustele.

See seaduse maksmapaneku kord tekitas talurah-
vas arusaamatusi, mis kutsus esile rahutusi. Kõige
suuremaks kujunes talurahva käärimine Mahtras
a. 1858.

=====

H. Treffneri Gümnaasium, 1939.

Kirjatööde paljundusbüroo "VELOX" Tartus,

G.-Adolfi t. 18.